

TOPONÍMIA DEL TERME I DEL NUCLI DE VILANOVA DE SEGRÌÀ*

Samuel PALACÍN FÀBREGAS

INTRODUCCIÓ GENERAL

EL TERRITORI

El nucli de Vilanova de Segrià es troba situat en un petit tossal a 255 metres d'alçada, a la vora esquerra del canal de Pinyana, i en el sector septentrional de la comarca del Segrià, anomenat Segrià Superior (o popularment Alt Segrià). El territori del terme és molt homogeni i regular, amb alçades que oscil·len entre els 200 metres i els 250 metres; tan sols a l'extrem occidental d'aquest (en direcció al Secà i al Pla de Vilanova), les alçades superen els 300 metres. El terme es troba situat al bell mig del pla segrianenc, a la dreta de la Noguera Ribagorçana. Vilanova de Segrià s'integra, així, a l'anomenada cubeta de Lleida, que es correspon amb el sector més afectat per l'acció erosiva del Segre i, per tant, allà on l'excavament ha estat més important. El sòl està configurat per l'alternança de capes gruixudes d'argiles toves amb d'altres primes d'arenisques dures, materials tots ells dipositats per una erosió fluvial de força difusa i de recorregut variable, i en menor grau també per l'erosió èolica. L'evolució d'aquest modelat de caràcter fluvial, al llarg dels segles, ha donat lloc a la formació d'un relleu basat en l'erosió diferencial; és a dir, s'ha produït l'enfonament dels paquets de material més tou i han quedat relativament intactes uns petits tossals allà on els materials sedimentològics més durs han resistit millor l'erosió. La presència de topònims que fan referència als trets orogràfics és molt escassa, donat que el terme es caracteritza per una gran uniformitat i per l'absència d'accidents geogràfics; tan sols aquells indrets lleugerament elevats (tossals) o depressionaris, presenten una toponímia que fa explícitament referència a aquest tipus de singularitats del territori (la Costa del Pou, el Camí de la Tossa, el Fondo del Bovar, etc.).

---

* El treball que es presenta a continuació és una breu aproximació geogràfica a la toponímia del terme de Vilanova de Segrià. Aquest ha estat realitzat en el marc de l'assignatura de "Toponímia", impartida a la facultat de Geografia, Història i Filosofia de la Universitat de Barcelona pel professor Joan Tort i Donada, sense l'ajuda del qual aquest treball no hauria estat possible. L'objectiu d'aquest no pretén ser un estudi exhaustiu, sinó aportar algunes de les claus necessàries per entendre les relacions que s'estableixen entre el medi físic i les activitats humanes en un determinat territori, i la manera com aquestes es reflecteixen en la toponímia de l'indret.

El terme municipal s'emmarca en una de les àrees geogràfiques més àrides del continent europeu. El clima és del tipus mediterrani àrid i continental. L'aridesa es manifesta per un notable dèficit de precipitacions, car rarament s'assoleixen els 400 mm anuals, a més d'estar desigualment distribuïdes al llarg de l'any, la qual cosa implica que es produeixi un acusat dèficit d'aigua durant els mesos d'estiu; la continentalitat del clima és el resultat d'una situació força allunyada de la Mediterrània, que origina uns acusats contrastos tèrmics entre les temperatures diürnes i les nocturnes, de la mateixa manera que aquestes diferències també són acusades estacionalment. La presència rutinària de la boira, sobretot a la tardor i l'hivern, contribueix a fer disminuir les condicions d'aridesa, encara que això no modifiqui el pobre règim de precipitacions. En aquest sentit es manifesta Pascual Madoz, a mitjan segle XIX, al seu "*Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de ultramar*", quan afirma que el clima de Vilanova de Segrià "*es frío y húmedo en el invierno, y cálido en el verano; y sujeto a las tercianas y catarros inflamatorios*".

Pel que fa a la vegetació, cal dir prèviament que aquesta és impossible de caracteritzar sense tenir present l'alteració a què ha estat sotmesa al llarg dels segles per l'activitat humana. És per això que, al llarg del terme municipal, amb prou feines trobem comunitats vegetals prou significatives d'espècies autòctones que es desenvolupin de forma esporàdica, al marge de qualsevol interès de caràcter antròpic, ja que els conreus ocupen pràcticament la totalitat del terme. Per tant, la vegetació llenyosa natural és gairebé inapreciable, tret d'alguns exemplars de pi blanc (*Pinus halepensis*), garric (*Quercus coccifera*) i arçot (*Rhamnus lycioides*). La vegetació de ribera és molt pobra, malgrat la important disponibilitat d'aigua, perquè l'estructura dels canals dificulta enormement la filtració d'aigua al subsòl (baixa permeabilitat dels materials emprats, per aprofitar al màxim el cabal per al regadiu); en canvi, el curs natural de la Noguera Ribaborçana, que discorre pel terme veí de la Portella, es troba envoltat per una nodrida comunitat de vegetació de ribera, formada per espècies les arrels de les quals es nodreixen sense problemes de l'aigua del riu, com el vern (*Alnus glutinosa*), el salze blanc (*Salix alba*), el freixe de fulla petita (*Fraxinus angustifolia*), l'om (*Ulmus minor*) o el pollancre (*Populus nigra*).

El terme municipal de Vilanova de Segrià, de 8,48 km², situat terra enllà del marge dret de la Noguera Ribaborçana i travessat de nord a sud pel canal de Pinyana, es troba envoltat per sis termes municipals, tots ells pertanyents a la comarca del Segrià, la qual cosa ve a demostrar la cèntrica situació geogràfica del nostre terme d'estudi en el conjunt subcomarcal de l'Alt Segrià; limita amb els termes de la Portella (EN), Corbins (E), Benavent de Segrià (SE), Rosselló (SW), Torrefarrera (W, a l'enclavament de Malpartit), i Alguaire (NW).

El cap de municipi, de la mateixa manera que una gran part dels municipis de Catalunya situats a la Catalunya Nova, ha conservat molt poc del seu patrimoni medieval; el feble poblament, els episodis bèl·lics i l'absència a la contrada de materials de prou duresa per a construir edificacions capaces de suportar aquestes adversitats, han fet que tan sols es conservi d'aquella època l'església parroquial de Sant Sebastià, de transició del romànic al gòtic, i en la qual es conserva un pantocràtor del segle XIII.

El conjunt del terme ocupa una situació estratègica pel que fa a la configuració de la xarxa de comunicacions viàries: el nucli de Vilanova de Segrià es troba separat de la ciutat de Lleida per una distància de només 12 km, exactament la mateixa que el separa del municipi d'Alfarràs, situat a l'extrem septentrional de la comarca; és la carretera N-230, la més important de totes les que recorren pel terme, la que possibilita la comunicació amb la capital de la terra ferma i amb les muntanyes pirinenques del nord. Al marge d'aquest eix viari principal, hi ha una sèrie de carreteres d'àmbit comarcal i local, que comuniquen entre si els diferents indrets del terme municipal: la carretera comarcal LP-9221, que enllaça Lleida amb Albesa (Noguera) i discorre pel sector oriental del terme, és la segona en importància; la segueix la carretera LV-9223, que comunica el nucli de Benavent de Segrià amb el de Vilanova de Segrià. La resta són carreteres d'àmbit local, alguna de les quals encara no és asfaltada, com el camí d'Alguaire. Si exceptuem el camí del Secà, que comunica la urbanització del Secà amb la seva única sortida a la carretera N-230 (a l'extrem occidental del terme), tota la resta d'eixos de comunicació viaris tenen una disposició radial respecte al cap de municipi, tals com el camí del Molinot, el camí d'Alguaire, el camí de la Portella, el camí de Cantaperdius, el camí del Cementiri o el camí de la Tossa.

L' ECONOMIA LOCAL

La història de Vilanova de Segrià ha estat molt lligada amb l'agricultura i no tant amb la ramaderia. En el nostre temps, aquest perfil econòmic continua amb molta vitalitat, malgrat el progressiu canvi que s'ha anat produint al llarg dels segles en la tipologia dels conreus i en les tècniques d'explotació de les parcel·les. El 1998, l'Ajuntament de Vilanova de Segrià tenia registrades un total de 173 parcel·les, que eren treballades per uns 120 propietaris. La dimensió d'aquestes parcel·les també s'ha anat modificant al llarg dels segles. S'ha passat de les grans superfícies cerealístico-farratgeres dels temps en què els conreus de secà eren dominants, a un predomini de les petites explotacions (el 1998, el 70% de les parcel·les tenien una superfície que oscil·lava entre 1 i 5 ha. de terreny); d'aquesta manera, les parcel·les de més de 5 ha. tan sols representen el 30% del total de superfície agrícola, un percentatge que tendeix a reduir-se cada vegada més.

Abans de la construcció de la sèquia del Secà (bifurcació dreta del canal de Pinyana), els conreus de secà dominaven el paisatge de la meitat occidental de l'actual terme municipal, essent els cereals i els farratges els més importants, malgrat que també hi havia una notable producció d'hortalisses; actualment, aquests conreus tan sols representen poc més del 2% del total de superfície conreada (que és el 85% del terme), i tendeixen a desaparèixer de la zona fins al punt de ser completament absorbits pels conreus de regadiu; i és que el regadiu permet a l'agricultor el desenvolupament d'una agricultura molt intensiva pel que fa als rendiments dels conreus. En aquest sentit, Lluís Solé i Sabarís, a "Geografia de Catalunya", es refereix a aquesta conversió de conreus en els termes següents: "*Els fruiters han esdevingut l'especialitat principal i han eliminat els altres conreus d'aquesta zona*". La construcció de la sèquia del Secà, el canalet homònim i també moltes altres petites sèquies que travessen una gran part de les parcel·les, han convertit gairebé la totalitat dels conreus

de secà en riques i fèrtils terres de regadiu (sobretot fruiters, entre els quals destaquen les pomeres, les pereres i els presseguers), productores de grans quantitats de fruita dolça; en aquest sentit, Vilanova de Segrià s'emmarca dins una de les principals zones productores de fruita del continent europeu. L'agricultura es complementa amb la cria de bestiar, la qual experimentà un increment important durant la dècada dels anys vuitanta; així, el bestiar porcí passà de 9.224 caps el 1982 i 14.599 caps el 1989, a més de 20.000 caps a mitjan anys noranta. El ritme de creixement també ha estat semblant pel que fa a l'aviram i a les cries de bestiar oví i boví.

Les activitats industrials estan lligades, molt estretament a l'agricultura, fins a tal punt que aquestes difícilment existirien si la producció de les matèries primeres no hi tingués lloc tan a la vora; en termes semblants s'expressa Lluís Solé i Sabarís quan, a la "Geografia de Catalunya", afirma que *"a la base de la industrialització hi ha l'agricultura, sigui com a proveïdora de matèries primeres, sigui com a consumidora de productes industrials"*. L'activitat industrial del terme es concentra al voltant de dues cooperatives fruiteres situades dins del nucli de Vilanova de Segrià: es tracta de la Cooperativa Fruitera del Segrià "Ofruse" (a tocar del camp municipal d'esports) i el Grup Fruiter de l'Alt Segrià (a l'inici del carrer de Lleida des de la carretera de Benavent de Segrià); en ambdues cooperatives hi ha enormes cambres frigorífiques on s'emmagatzema la fruita fins que arriba el moment de distribuir-la i comercialitzar-la.

El sector dels serveis té poca importància i el percentatge de població que s'hi dedica és insignificant en comparació amb el de treballadors agrícoles; aquest sector es limita a proveir la població dels productes i serveis més importants: cal destacar un dispensari (a l'edifici de l'ajuntament), una farmàcia, un servei de correus i una parada d'autobús; una bàscula municipal, un col·legi públic, un poliesportiu, uns tallers de reparació d'automòbils, un supermercat, una fusteria i quatre petites empreses: dues de transports, una tercera de mobles de cuina i decoració i una quarta de pintures (en realitat es tracta d'una activitat industrial, ja que l'administració i venda dels seus productes es realitza en una seu de Barcelona); també hi ha una cooperativa que ven subministraments i serveis a la pagesia.

LA POBLACIÓ

Al quadre següent donem una visió cronològica de la població des de l'alta edat mitjana fins a l'any 1995:

<u>ANY</u>	<u>POBLACIÓ</u>
1317	21 famílies (uns 105 habitants)
1358	30 famílies (uns 150 habitants)
1718	36 habitants (*)
1787	267 habitants (**)
1860	401 habitants
1900	494 habitants

<u>ANY</u>	<u>POBLACIÓ</u>
1930	659 habitants
1960	733 habitants
1970	781 habitants
1975	705 habitants
1981	706 habitants
1991	672 habitants
1995	687 habitants

Font: Arxiu de l'església parroquial de Sant Sebastià.

(*) Cal assenyalar la important davallada de població que mostra el cens del 1718, a causa de la Guerra de Successió. A partir d'aquesta data hi ha un creixement lent, sense interrupcions. Cal assenyalar, també, que des del 1975 fins a l'actualitat la població del terme s'ha estabilitzat força, malgrat alguns petits alts i baixos.

(**) La dada de població del 1787 està extreta del "Cens de Floridablanca". En aquesta obra es detallava la població municipal de la manera següent:

Parròquia de Sant Sebastià

(Corregiment de Lleida)

	<u>SOLTERS</u>		<u>CASATS</u>		<u>VIDUS</u>		<u>TOTAL EDATS</u>
	<u>H</u>	<u>D</u>	<u>H</u>	<u>D</u>	<u>H</u>	<u>D</u>	
Fins a 7 anys	35	28	-	-	-	-	63
De 7 a 16 anys	32	18	-	-	-	-	50
De 16 a 25 anys	25	13	4	4	-	-	46
De 25 a 40 anys	3	-	23	23	-	-	49
De 40 a 50 anys	-	-	25	25	-	5	55
Més de 50 anys	-	-	3	3	6	1	13
	95	59	55	55	6	6	276
Total d'edats ...	154		110		12		

TOTAL GENERAL: 276

Capellans	1	Jornalers	10
Sagristans	2	Fabricants	2
Escrivans	1	Artesans	1
Llauradors	42	Criats	6

La densitat de població del terme de Vilanova de Segrià és de 81 hab./km². Més del 80% viu al cap de municipi; el 20% restant de població viu en dues petites urbanitzacions: la urbanització Vilalta (o Badia), vora el camí d'Alguaire, i la urbanització el Secà, situada a l'extrem occidental del terme.

En relació amb l'estructura de la població, en els darrers anys comença a apreciar-se un envelliment per edats, donat que la població de més de 65 anys representa el 20% del total; el grup dels joves (1-14 anys) representa un 13,2% del total, mentre que el grup amb el contingent de població més nombrós, els adults (15-65 anys) representa el 66,8% de la població total del terme.

EL POBLAMENT. LA CASA TRADICIONAL

La població del terme, com he esmentat anteriorment, es troba concentrada al nucli de Vilanova de Segrià i en les dues urbanitzacions del terme, sempre de forma agrupada; i és que el tipus tradicional d'hàbitat és el concentrat, en detriment de la dispersió. Per això la casa isolada té al Segrià, i a bona part de les terres occidentals, un caràcter excepcional. Quan apareix, en tot cas, sol tenir el nom de torre (al nostre terme d'estudi n'hi ha 5: la torre de l'Àngel, la de Bartomeu, la de Gaspar, la de Renyer i la de Solanelles); les finques rurals anomenades masia són, en canvi, inexistents. En aquest sentit, és important tenir present que, sovint, les edificacions que el mapa comarcal a escala 1:50.000 assenyalava com a masies o masos són simples canyes o dipòsits per a les eines.

Respecte a l'habitatge tradicional Lluís Solé Sabarís, a l'esmentada "Geografia de Catalunya", assenyalava que les característiques de la típica casa lleidatana responen a uns evidents condicionants agraris, i els materials de construcció consisteixen amb les matèries primeres que ofereix el medi: *"Es tracta d'una casa bloc, disposada en profunditat entre el carrer, el qual dona una façana estreta, i una eixida al darrera. Pels altres dos costats, s'estintola a les cases veïnes. Casa alta, comprèn 4 o 5 plantes: el soterrani i la planta baixa són reservats a l'explotació; el pis o els pisos, a l'habitatge, i la part alta, les golfes, que tenen el costat obert a migdia destinat a eixugar els fruits, i l'altre, a arrecerar el salador. La presència d'un celler de volta i d'un trull per a emmagatzemar-hi l'oli testimonia la importància passada de la vinya i l'olivera. L'estable, situat a la planta baixa darrere l'entrada, donava a una cort petita reservada al bestiar menut. La distribució, doncs, és idèntica a la de la casa de les Garrigues, però ací el material no és pas de pedra, escassa en aquestes terres al·luvials, sinó de fang, l'argila de l'horta. Les parets són gruixudes, de 50 a 60 centímetres, i fetes de toves cuites al sol i encimentades amb calç, o bé de tàpia formada de peces més voluminoses (1,5 metres de llargària) premsades entre dos posts, i on de vegades amb el fang barregen grava"*.

Finalment, el mateix Solé indica que la casa tradicional lleidatana és una construcció poc adaptada actualment a les condicions de les explotacions actuals. També assenyalava que l'expansió del regadiu contribueix a dispersar el tradicional hàbitat concentrat de la comarca: *"És un tipus d'hàbitat mal adaptat a les condicions actuals de l'explotació. No hi és plantejat el problema d'emmagatzemar el gra o el farratge; el gra és lliurat al comerç immediatament després de la collita. (...) La casa no s'adapta bé a les maniobres dels tractors i les màquines, com més va de més embalum. També hi manca lloc per a dipositar el material necessari a les explotacions arborícoles (caixes, embalatges...) i amb més motiu per a la mateixa fruita. Les edificacions*

tampoc no poden aixoplugar una ramaderia especialitzada intensiva. Així és com la cria de porcs i l'avicultura han passat a uns edificis nous bastits fora vila. La fructicultura tendeix a desplaçar cap als vergers no solament les edificacions de l'explotació, sinó també el mateix habitatge. D'ací els progressos de la disseminació". (...) Malgrat tot, la major part de la població continua fixada en els pobles, i la generalització de l'automòbil i del tractor tendeixen a enrobustir aquesta tendència".

LA HISTÒRIA

Entre els actuals termes de Vilanova de Segrià i de Benavent de Segrià, travessats per la clamor de Segrià, que havia de donar nom a la comarca, hi havia després de la conquesta dels comtes cristians la torre d'Estaràs, de Berenguer de Boixadors; el 1184-85 trobem la torre de Forcada, vora el camp de Ferrer de Cubells i també la torre de Gilabert, que va ser poblada per un contingent de població vinguda del Pallars; a prop de les roques d'Avimpèlec (actualment situades dins del terme d'Alguaire) encara es poden contemplar les restes d'un antic poblat sarraí; també prop del curs de la clamor i prop de les roques hi havia el lloc de Riudovelles (segons l'historiador barceloní Joaquim Miret i Sans, el 1168 el cònjuges Garcia Liniz i Urraca vengueren a Ènec d'Albelda i Ramona una torre amb les terres del terme de Lleida al lloc de Riudovelles). El 1180 s'esmenta vora la torre de Gilabert el lloc de Turridellà, vora el camí d'Avimpèlec a Almenar, i la torre de Segrià, entre la sèquia nova i la vella (la primera es referia al canal de Pinyana, que fou perllongat per la família Cavassèquia de Lleida).

Aquestes torres van donar lloc a un nou poble anomenat en els documents Vilanova de Riudovelles o Vilanova de França (la filla d'Urraca es deia França) i finalment Vilanova de Segrià, després que absorbí el lloc de Castellnou de Segrià, lloc situat a 500 m de l'església de Vilanova de Riudovelles, on els templers havien açat un castell i bastit cases, (els habitants de les quals dotaren d'una carta de població el 1231). Els primers repobladors de Castellnou de Segrià procedien de les torres de Gilabert, Riudovelles, de l'Armada, de Forcada i l'esmentada torre de Segrià, i es van comprometre a edificar una muralla que englobés cases, places, forn de pa (de cada 25 pans un era per als templers) amb portals d'accés i rebien terres per a fer-hi eres i antuixans (trossos de carrer al davant de la porta d'entrada de cada casa) i podien utilitzar herbes i pastures.

Fins als darrers anys del segle XIII, Vilanova de Riudovelles fou propietat directa de Lleida, dominada per Guerau d'Oluja, una de les autoritats dels hospitalers. El 1317 aquest el permutà per la comanda de Cervera i el lloc fou integrat en el Gran Priorat de Catalunya, i fou adjudicat com a feu de la priora d'Alguaire, que en mantingué el domini fins a l'extinció del monestir femení de l'orde de Sant Joan. Mentrestant, Castellnou de Segrià, continuava sota el domini dels templers i a l'extinció de l'orde passà (1317), com les seves altres senyories de la comarca, als hospitalers (aleshores Vilanova tenia 21 famílies i Castellnou 5). Des del 1318 ambdós pobles, ja units en un de sol, amb el nom definitiu de Vilanova de Segrià, formaren part amb la Portella i Ratera de la baronia d'Alguaire.